

بررسی ابعاد سرمایه اجتماعی و نقش آن در توسعه شهری

مطالعه موردی منطقه ۵ شهر تهران

دکتر مهرداد نوابخش^۱، جمیله فدوی^۲

چکیده

هدف از این تحقیق بررسی ابعاد سرمایه اجتماعی و نقش آن در توسعه شهری در سطح تحلیل نواحی و میزان توسعه یافتگی نواحی منطقه ۵ شهر تهران می باشد. روش مورد مطالعه در این تحقیق پیمایشی است، جامعه آماری، جمعیت ۲۰ سال به بالای منطقه ۵ تهران است که با نمونه گیری خوشه ای متناسب با حجم ۵۰۰ نفر در سطح نواحی هفت گانه منطقه ۵ شهر تهران انتخاب گردیده اند. در بخش یافته ها نمره سرمایه اجتماعی و هفت عنصر مفهومی آن شامل آگاهی، اعتماد عمومی، اعتماد نهادی، مشارکت رسمی، مشارکت غیر رسمی خیریه ای، مشارکت غیر رسمی همیارانه و مشارکت غیر رسمی مذهبی محاسبه گردیده است و در ارتباط با وضعیت توسعه نواحی قرار گرفته است. سرمایه اجتماعی نواحی، رابطه مثبتی با توسعه نواحی منطقه ۵ شهری در تهران دارد و منطقه توسعه یافته تر از میزان بیشتری از اعتماد عمومی، آگاهی، مشارکت رسمی و مشارکت های غیر رسمی همیارانه برخوردارند و به گونه معناداری مشارکت غیر رسمی مذهبی کمتری دارند و اعتماد نهادی و مشارکت های غیر رسمی خیریه ای، در همه منطقه به صورت یکسان بوده و تفاوت معناداری نداشت.

واژگان کلیدی: اعتماد، توسعه، تهران، سرمایه اجتماعی، مشارکت، ناحیه

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۸۸/۲/۲

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۷/۸/۸

۱-دانشیار گروه جامعه شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات (نویسنده مسئول) mehrdad_navabakhsh@yahoo.com

۲- دانش آموخته کارشناسی ارشد رشته جامعه شناسی fadavi_r05@yahoo.com

مقدمه

در دیدگاه‌های سنتی مدیریت توسعه، سرمایه‌های اقتصادی، فیزیکی و انسانی مهم‌ترین نقش را ایفا می‌کردند، ولیکن در عصر حاضر مدیران برای توسعه، در عین حال که به سرمایه‌های اقتصادی، فیزیکی و انسانی توجه می‌نمایند، بایستی نظر خود را بیشتر به سرمایه اجتماعی معطوف نمایند.

یکی از مشکلاتی که دانشمندان علوم اجتماعی و مدیریت با آن مواجه می‌باشند، ارائه تعریفی جامع از سرمایه اجتماعی است. تعریف رابرت پاتنام [۱] در علوم سیاسی، جیمز کلنن [۲] در علوم اجتماعی، فرانسیس فوکویاما [۳] در تاریخ اقتصادی اجتماعی و تحقیقات بانک جهانی از جمله اولین اقدامات در این زمینه بوده است. این واژه توسط اکثر نویسندگان به عنوان شبکه‌ها، هنجارها، اعتماد و راهی که جوامع می‌توانند از طریق آن اهداف جمعی را به صورتی کارا تر انجام دهند، تعریف شده است. «جهت اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی، مشارکت در شکل‌های متفاوت آن در امور مدنی از قبیل عضویت داوطلبانه در گروه‌های سیاسی یا مذهبی و یا سطح اعتماد در بین مردم مدنظر قرار گرفته است.» (علوی، ۱۳۸۰، ص ۳۴).

توجه به «سرمایه اجتماعی» [۴] در حوزه مطالعات دانشگاهی از ابتدای دهه ۱۹۹۰ میلادی به این سو بسیار گسترش یافته آثار زیادی درباره آن در قالب ترها، تحقیقات، کتاب‌ها و مقاله‌ها در رشته‌هایی چون جامعه‌شناسی، علوم سیاسی، اقتصاد، رفاه اجتماعی و علوم تربیتی پدید آمده اند (بوگلسجیک و ون شایک، ۲۰۰۵). در چند سال اخیر این مفهوم علمی وارد زبان و زندگی روزمره شده است. در نشریات، سخنرانی‌های سیاسی و اجتماعی اشارات مکرری به آن می‌رود و تصور پیامدهای مثبت ناشی از سرمایه اجتماعی در کشورهای در حال توسعه و توسعه نیافته چنان گسترش یافته که عموم بر این نظرند که این پدیده می‌تواند بسیاری از مشکلات جامعه را درمان کند.

ایده‌ای که مفهوم سرمایه اجتماعی از آن سخن می‌گوید با وجود شهرت اخیر خود برای جامعه‌شناسان تازه نیست. طبق این ایده، مشارکت در گروه‌های اجتماعی نتایج سودمندی برای فرد و جامعه دارد. دورکیم (۱۳۶۹) به عنوان یک جامعه‌شناس کلاسیک در یک قرن پیش در کتاب درباره تقسیم کار اجتماعی از تاثیر قدرت اخلاقی گروه‌ها برای مهار خودخواهی‌های فردی و ایجاد همبستگی مشترک در میان اعضا سخن گفته است.

اما این که چرا قالب جدید این بحث قدیمی مورد استقبال گسترده واقع شده و کاربردهای سیاسی و اجتماعی یافته است، شاید دو عامل اصلی که سبب اهمیت یافتن بحث سرمایه اجتماعی در سیاست گذاری و تحقیقات علمی شده است، نخست، تاکید آن بر پیامدهای مثبت جامعه پذیری و دوم، قرار دادن پیامدهای مثبت سرمایه اجتماعی در چارچوب بحث سرمایه و توجه به این موضوع باشد که چگونه اشکال غیر پولی نظیر قدرت، نفوذ و شبکه های ارتباطی می توانند مانند دارایی ها و حساب بانکی افراد عمل کنند.

بحث سرمایه اجتماعی جابجایی منابع بالقوه سرمایه را امکان پذیر می داند و فاصله میان جنبه های جامعه شناختی و اقتصادی را می کاهش دهد. این ویژگی ها باعث جلب نظر سیاست گذارانی می شود که به دنبال راه حل های کم هزینه تر و غیر اقتصادی برای مسائل اجتماعی اند.

طرح مساله

پیامدهای توسعه ای سرمایه اجتماعی در حوزه ها و سطوح مختلف مورد بررسی قرار گرفته اند. مقاله حاضر به تبیین میزان توسعه یافتگی منطقه کلان شهری و به بررسی عوامل جامعه شناختی موثر بر آن پرداخته است. کلان شهرها مکان زندگی و کار میلیون ها انسان هستند که توسعه یافتگی یا توسعه نیافتگی آن ها می تواند موجبات رفاه اجتماعی و بهر روزی کشورها را فراهم کند. با توجه به گستردگی کالبدی و انبوهی جمعیت در کلان شهرها، توجه به وضعیت منطقه شهر برای برنامه ریزی بهتر توسعه شهری اهمیت زیادی دارد. با این وجود در کشور، تلاش های چندانی برای مطالعه این موضوع از منظر جامعه شناختی صورت نگرفته است. عمده ترین سوال پژوهش این است که در قالب دیدگاه جامعه شناختی در مطالعات توسعه شهری، رابطه توسعه یافتگی منطقه کلان شهر تهران در ارتباط با میزان سرمایه اجتماعی این منطقه به چه صورت است؟ وضعیت سرمایه اجتماعی و شاخص های آن در منطقه ۵ شهر تهران در کل و در بین نواحی منطقه ۵ چگونه است؟ وضعیت توسعه یافتگی نواحی منطقه ۵ تهران به چه صورت است؟ و رابطه سرمایه اجتماعی و شاخص های آن با میزان توسعه یافتگی این نواحی چیست؟

هدف تحقیق

بررسی و شناخت رابطه سرمایه اجتماعی و عناصر تشکیل دهنده آن با میزان توسعه اقتصادی _

اجتماعی شهر تهران

چارچوب نظری تحقیق

بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و توسعه منطقه ۵ شهر تهران، نیازمند توجه به ابعاد، سطوح و گونه های سرمایه اجتماعی ضرورت دارد. که در این قسمت به آن اشاره می شود. سرمایه اجتماعی از دیدگاه صاحب نظران:

پیر بوردیو[۵] از نظر بوردیو، شبکه های اجتماعی موهبتی طبیعی نیستند و باید آن ها را با انجام کنش های منطقی و هدفمند برای دستیابی به دیگر سرمایه ها و منابع پدید آورد. وی سرمایه اجتماعی را یکی از اشکال سرمایه می داند. سرمایه از نظر او سه شکل بنیادی دارد:

۱. «سرمایه اقتصادی» که قابل تبدیل شدن به پول است و می تواند به شکل حقوق مالکیت نهادینه شود.

۲. «سرمایه فرهنگی» که تحت برخی از شرایط به سرمایه اقتصادی تبدیل می شود و به شکل کیفیات آموزشی نهادینه می گردد.

۳. «سرمایه اجتماعی» که تحت برخی از شرایط به سرمایه اقتصادی تبدیل می گردد. بوردیو بر تبدیل پذیری اشکال مختلف سرمایه و بر تقلیل نهایی همه اشکال به سرمایه اقتصادی تأکید می کند، از نظر او، سرمایه اقتصادی، کار انسانی انباشته شده است. به این ترتیب، کنشگران می توانند با استفاده از سرمایه اجتماعی به سرمایه اقتصادی یا فرهنگی دست یابند و به همین نحو برای دستیابی به سرمایه اجتماعی نیز باید سرمایه گذاری های هوشمندانه ای در منابع اقتصادی و فرهنگی انجام دهند (Bourdieu. 1985. p248&980).

فرانسیس فوکویاما: فوکویاما در کتاب پایان نظم در رابطه با پیشینه مفهوم سرمایه اجتماعی به آثار کلاسیک اشاره نموده و می نویسد: «تا آنجا که من آگاه شده ام این اصطلاح نخستین بار در اثر کلاسیک جین جاکوب [۶] (مرگ و زندگی در شهرهای بزرگ آمریکایی، ۱۹۶۱) به کار رفته است، که در آن توضیح داده بود، شبکه های اجتماعی فشرده در محدوده های حومه قدیمی و مختلط شهری، گونه ای از سرمایه اجتماعی را تشکیل می دهند و در ارتباط با حفظ نظافت، عدم وجود جرم و جنایت خیابانی و دیگر تصمیمات درباره بهبود کیفیت زندگی، در مقایسه با عوامل رسمی مانند نیروی حفاظتی پلیس و نیروهای انتظامی، مسئولیت بیشتری از خود نشان می دهند. وی در تعریف سرمایه اجتماعی چنین می گوید: «سرمایه اجتماعی مجموعه معینی از هنجارها یا ارزش های غیررسمی است که اعضای گروهی که همکاری و تعاون میان آن ها مجاز می باشد، در آن سهیم هستند که البته مشارکت در ارزش ها و هنجارها به خودی خود باعث

تولید سرمایه اجتماعی نمی‌گردد؛ چرا که این ارزش‌ها ممکن است ارزش‌های منفی باشند.» (فوکویاما، ۱۳۷۹، ص ۲).

فوکویاما در رابطه با سرمایه اجتماعی، هنجارهای اجتماعی را به دو بخش تقسیم می‌کند:

۱. هنجارهای مولد سرمایه اجتماعی

۲. هنجارهای غیرمولد

هنجارهای مولد سرمایه اجتماعی به ارتقای همکاری میان اعضای گروه منجر می‌شود و اساساً شامل سجایایی چون صداقت، ادای تعهدات و ارتباطات دو جانبه می‌باشد. اما هنجارهای غیرمولد برخلاف هنجارهای مولد سرمایه اجتماعی کمکی به ارتقای همکاری میان اعضای گروه نخواهد کرد. پس ممکن است در جامعه‌ای سرمایه اجتماعی و اعتماد متقابل را ببینیم، ولی هنجارهای اجتماعی قوی آن از نوع غیرمولد سرمایه اجتماعی باشد، مثل عدم اعتماد به دیگران، جامعه‌ای که افراد حتی نباید به پدر و مادر خود اعتماد کنند، دارای یک هنجار غیرمولد سرمایه اجتماعی است (همان، ص ۱۲).

گلن لوری (۲۰۰۷): گلن لوری اقتصاددان نیز مانند ایوان لایت [۸] جامعه شناس، اصطلاح سرمایه اجتماعی را در دهه ۱۹۷۰ برای توصیف مشکل توسعه اقتصاد درون شهری به کار برد. آمریکایی‌های آفریقایی‌الاصل در محدوده اجتماعات خود فاقد اعتماد و همبستگی بودند، در حالی که برای آمریکایی‌های آسیایی‌الاصل و دیگر گروه‌های قومی این اعتماد و همبستگی وجود داشت. همین اعتماد و همبستگی میان سیاهان مبین نبود داد و ستد جزئی در میان آن‌ها بود (فوکویاما، ۱۳۷۹، ص ۱۰).

رابرت پاتنام: از نظر وی، سرمایه اجتماعی آن دسته از ویژگی‌های سازمان اجتماعی است که هماهنگی و همکاری را برای سود متقابل تسهیل می‌کند. این ویژگی‌ها عبارتند از: ۱. شبکه‌ها ۲. هنجارهای معامله متقابل ۳. اعتماد اجتماعی

شبکه‌ها: شبکه‌های رسمی و غیررسمی ارتباطات و مبادلات در هر جامعه‌ای اعم از مدرن و سنتی، فئودالی یا سرمایه‌داری و... وجود دارد. این شبکه‌ها در دو نوع افقی و عمودی هستند. در شبکه‌های افقی شهروندانی عضویت دارند که از قدرت و وضعیت برابری برخوردار بوده و در شبکه‌های عمودی هم شهروندانی عضوند که در وضعیتی نابرابر نسبت به هم به سر می‌برند.

هنجارهای معامله متقابل: در هر گروه اجتماعی هنجارهایی هستند که مهم‌ترین سودمندی آن‌ها تقویت

اعتماد، کاهش هزینه معاملات و تسهیل همکاری است. از نظر پاتنام مهم‌ترین این هنجارها، هنجارهای

معامله متقابل هستند. وی این هنجارها را از مولدترین اجزای سرمایه اجتماعی می‌داند. این هنجارها با شبکه‌های انبوهی از مبادلات اجتماعی مرتبط است و هر یک دیگری را تقویت می‌کند.

اعتماد اجتماعی: پاتنام اعتماد اجتماعی را ناشی از دو منبع یعنی هنجارهای معامله متقابل و شبکه‌های مشارکت مدنی می‌داند. از نظر وی، اعتماد، همکاری را تسهیل می‌کند و هر چه سطح اعتماد در یک جامعه بالاتر باشد، احتمال همکاری هم بیشتر خواهد بود و باز این همکاری به نوبه خود اعتماد را ایجاد می‌کند. به این ترتیب، هر چه سرمایه اجتماعی بیشتر استفاده شود به جای استهلاک و کاهش، بیشتر افزایش خواهد یافت. وی اضافه می‌کند، نبود این ویژگی‌ها در برخی از جوامع عهدشکنی، بی‌اعتمادی، فریب و حيله، بهره‌کشی، انزوا، بی‌نظمی و رکود را به دنبال خواهد آورد (فوکویاما، ۱۳۷۹، ص ۱۲).

جیمز کلمن: از نظر کلمن، سرمایه اجتماعی نوعی از سرمایه است که مانند دیگر اشکال آن مولد بوده و امکان دست‌یابی به اهداف معینی را که در نبود آن دست‌نیافتنی می‌باشند، فراهم می‌سازد. به زعم وی، سرمایه اجتماعی سبب می‌شود تا هزینه‌های دست‌یابی به اهداف معینی کاهش یابد، اهدافی که در نبود سرمایه اجتماعی دست‌یابی به آنها تنها با صرف هزینه‌های زیاد امکان‌پذیر می‌شود. به اعتقاد وی، عواملی که سبب ایجاد و گسترش سرمایه اجتماعی می‌شوند، عبارتند از: ۱. کمک ۲. ایدئولوژی ۳. اطلاعات ۴. هنجارها

کمک: درخواست کمک افراد از یکدیگر مقدار سرمایه اجتماعی را بیشتر خواهد کرد. هرگاه عواملی مانند: رفاه، فراوانی و کمک دولت سبب شود تا افراد نیازشان به یکدیگر کمتر شود، میزان سرمایه اجتماعی کمتر خواهد شد.

ایدئولوژی: اعتقاداتی مانند لزوم کمک به یکدیگر یا عمل به سود دیگری، سبب پدید آمدن سرمایه اجتماعی می‌شود. از این رو، آن دسته از اعتقادات مذهبی که بر ضرورت کمک و عمل به نفع دیگران تأکید دارند، عامل مهمی در شکل‌گیری سرمایه اجتماعی محسوب می‌شوند.

اطلاعات: یک شکل مهم سرمایه اجتماعی ظرفیت بالقوه اطلاعات است که جزء ذاتی و جدایی‌ناپذیر روابط اجتماعی است، اما به دست آوردن اطلاعات پرهزینه است، اطلاعات در واقع زمینه را برای کنش فراهم می‌سازد. یکی از وسایلی که از طریق آن، اطلاعات می‌تواند به دست‌آید استفاده از روابط اجتماعی است و اطلاعاتی که از طریق این روابط حاصل می‌شود، کنش را تسهیل می‌کند.

هنجارها: اگر درون گروه‌های اجتماعی، هنجارهای مؤثر و نیرومندی وجود داشته باشد، مبنی بر اینکه فرد باید منافع شخصی را رها کرده و به سود جمع عمل کند، سرمایه اجتماعی شکل خواهد گرفت (همان، ص ۴۷۴).

سطوح سرمایه اجتماعی

برخی از نویسندگان سرمایه اجتماعی را در دو سطح سازمانی و ملی بررسی و مطالعه کرده‌اند:

۱. سطح ملی

سرمایه اجتماعی در این سطح اشاره به شبکه‌ها، تعاملات و هنجارهایی دارد که کیفیت و کمیت تعاملات اجتماعی را شکل می‌دهد. سرمایه اجتماعی فقط مجموع نهادهایی که جامعه را تشکیل می‌دهند، نیست؛ بلکه سبب انسجام این نهادها نیز می‌گردد (سازمان بانک جهانی، ۲۰۰۱). سرمایه اجتماعی مجموعه‌ای از هنجارهای موجود در سیستم اجتماعی است که موجب ارتقای سطح همکاری اعضای آن جامعه می‌شود و موجب پایین آمدن سطح هزینه‌های تبادلات و ارتباطات می‌گردد (علوی، ۱۳۸۰، ص ۳۴).

سرمایه اجتماعی شبکه‌ها و هنجارهای تشریک مساعی متقابل است که ایجاد ارزش می‌نماید (پاتنام، ۱۹۹۹، ص ۲).

۲. سطح سازمانی

در تحقیقات کوهن و پروساک [۹] (۲۰۰۱) به ایده بررسی سرمایه اجتماعی در سطح سازمان‌ها اشاره شده است. افرادی مانند کوهن و پروساک اعتقاد دارند که سرمایه اجتماعی می‌تواند به توسعه اقتصادی کمک نماید، برخی از مزایای مورد اشاره توسط این افراد به شرح ذیل می‌باشد: «به اشتراک گذاشتن بهتر دانش، ایجاد روابط مبتنی بر اعتماد، ایجاد روح تعاون، (درون سازمان، بین سازمان و مشتریان و شرکاء) کاهش نرخ جابجایی، کاهش هزینه‌های استخدام، کمک به آموزش، ابقاء دانش سازمانی، کاهش تغییرات نیروی کار، افزایش فعالیت‌های مرتبط با ثبات سازمانی و درک مشترک» (کوهن، ۲۰۰۱).

کلارک سون سرمایه اجتماعی را به عنوان فرایند حل مشکل توصیف می‌نماید. یک شخص به تنهایی نمی‌تواند سرمایه اجتماعی را ایجاد نماید، ولی منبعی است برای افرادی که در شبکه روابط اجتماعی کم و بیش بلندمدت قرار می‌گیرند (بوردیو، ۱۹۹۹).

اهمیت سرمایه اجتماعی سازمانی در این است که سبب اجتماع افرادی می‌شود (گروه‌ها، تیم‌ها، سازمان‌ها و...) که با همدیگر به طور موفقیت‌آمیز کارها را به پایان می‌رسانند. (کلمن، جاکوب، پاتنام و آدلر، ۱۹۹۹) سرمایه اجتماعی سازمانی احساس انسجام را از طریق اعتماد و همکاری ایجاد می‌نماید (کوهن، ۲۰۰۱).

سرمایه اجتماعی در تعریفی دیگر در سه سطح مطرح و بررسی شده است:

الف - سطح فردی

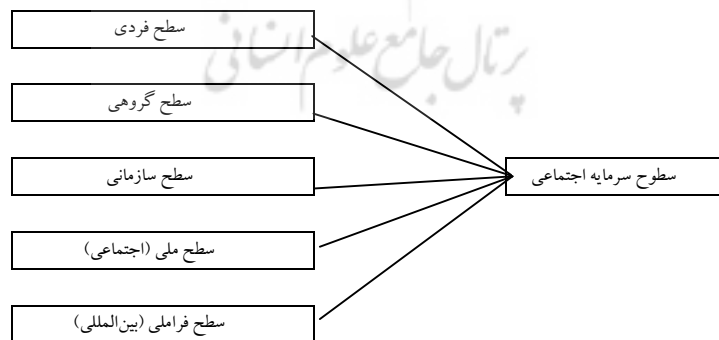
مانند هنگامی که مادری از دوستش تقاضا می کند تا بچه او را برای مدتی نگاه دارد. این رابطه دوستی ناشی از سرمایه اجتماعی میان مادر و دوست خود است که اگر وجود نمی داشت، مادر مجبور بود پرستار بچه استخدام کند و هزینه پردازد.

ب - سطح گروهی

مانند مثالی که جیمز کلنن از فروشندگان بازار عمده فروشی الماس در شهر نیویورک نقل می کند. او در این مثال نشان می دهد که چگونه تعهدات متقابل اعضای گروه و ضمانت های مؤثر برای ممانعت از خیانت در امانت موجب شده تا اموری مانند ارزش یابی الماس ها بدون کمترین هزینه و با اطمینان انجام گیرد و در نتیجه، همبستگی گروهی در سطح بالایی حفظ و تداوم یابد.

ج - سطح اجتماعی

که پاتنام و فوکویاما در کارهایشان به آن پرداخته اند. از نظر پاتنام سرمایه اجتماعی موجب شده تا نهادهای دموکراتیک حکومتی بهتر وظایف خود را انجام دهند و از نظر فوکویاما، سرمایه اجتماعی نظم اجتماعی را به طریق مؤثر و کارآمدی حفظ و تداوم می بخشد (شاه حسینی، ۱۳۸۱، ص ۲۲). با توجه به پدیده جهانی شدن و لزوم ایجاد مناسبات و ارتباطات مناسب با دیگر کشورها می توان سطح فراملی را نیز به سطوح قبلی اضافه نمود. با تلفیق دو دیدگاه مطرح شده در خصوص سطوح سرمایه اجتماعی می توان شمای زیر را ارائه نمود:

نمودار شماره (۱) سطوح سرمایه اجتماعی

ابعاد سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی را از منظرهای مختلفی می‌توان مطالعه کرد. موارد ذیل ابعادی هستند که می‌توانند ما را در تبیین بهتر سرمایه اجتماعی یاری کنند:

۱. اعتماد (اجتماعی - بین نژادها) ۲. مشارکت سیاسی ۳. عضویت در گروه‌های اجتماعی ۴. ادیان و مذاهب (علوی، ۱۳۸۰).

نوع دوستی، صداقت، وفای به عهد، قانونمداری و صلح دوستی را از مولفه‌های تشکیل دهنده سرمایه اجتماعی بر می‌شمارند. با این حال، بایستی بر مشارکت و اعتماد عمومی بیش از سایر مولفه‌ها تأکید گردد (توسکی، ۱۳۸۴).

با این همه و متناسب با تعریف و ابعاد سرمایه اجتماعی عوامل مؤثر در افزایش و یا کاهش آن و یا محورها، معیارها و شاخص‌هایی برای اندازه‌گیری آن معرفی شده است که طیفی به نسبت گسترده را از مسائل کلان و خرد در بر دارد (الویری، ۱۳۸۴).

- اعتماد و میزان آن بین شهروندان و حکومت و نهادهای برآمده از آن
- احساس امنیت
- تعاملات اجتماعی، شامل: روابط همسایگی، خویشاوندی، دوستی و کاری
- نهادهای عمومی و مدنی
- عضویت در مجامع، باشگاه‌ها، انجمن‌ها و گروه‌های اجتماعی
- تمایل به فعالیت در متن اجتماع و همکاری‌های اجتماعی
- دسترسی به اطلاعات و میزان اطلاع‌رسانی در سطح جامعه
- تحمل‌پذیری نسبت به تنوع و تکثر
- ارزشمند دانستن زندگی
- آگاهی عمومی
- پای‌بندی حکومت به قانون و مقررات
- احترام به یکدیگر
- احساس وفاداری به کشور
- تفکر عقلایی

- نظم‌پذیری
- کارآمدی حکومت
- فساد در سطح حاکمیت و جامعه
- شرکت در انتخابات
- روزنامه خواندن

همان‌گونه که در صفحات قبل آورده شده است، رابرت پاتنام شبکه‌ها، هنجارهای معامله متقابل و اعتماد اجتماعی را به عنوان عناصر سرمایه اجتماعی مطرح نموده و جیمز کلنن نیز معتقد است که عوامل کمک، ایدئولوژی، اطلاعات و هنجارها سبب ایجاد و گسترش سرمایه اجتماعی می‌شود.

در یک تحقیق پیمایشی پیرامون اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی در پنج ناحیه محلی در استرالیا هشت عنصر ذیل شناسایی و تعریف شده است (طلوعی، ۱۳۸۴).

- مشارکت در جامعه محلی
- فعالیت گسترده در بطن جامعه
- احساس اعتماد و امنیت
- ارتباطات همسایگی
- ارتباطات دوستانه و خانوادگی
- پذیرش و تحمل تفاوت‌ها
- ارزش زندگی
- ارتباطات کاری

همان‌گونه که پاکستون (Paxton, 1999) متذکر می‌شود، می‌توان سرمایه اجتماعی را مشکل از دو بعد دانست:

- پیوندهای عینی میان افراد: یعنی ساختار شبکه‌ای عینی که افراد را به یکدیگر مرتبط کند. این مولفه نشان می‌دهد که افراد در فضای اجتماعی به یکدیگر مربوطند.

- نوع ذهنی پیوند: یعنی پیوندهای میان افراد باید دارای ویژگی خاص باشد، دو جانبه، مورد اعتماد؛ و مستلزم احیای مثبت (همان، ۹۳).

تفکیک سرمایه اجتماعی به دو بعد عینی و ذهنی و لزوم پیوند میان این دو برای ایجاد پیامدهای سودمند آن از این روست که محدود کردن مفهوم به ساختارهای عینی روابط یا ذهنیات افراد، مشکلاتی را در شکل گیری سرمایه اجتماعی و اثرات آن پدید می آورد. ممکن است با سرمایه گذاری های دولتی نهادهایی برای گسترش روابط میان افراد یک جامعه تاسیس شود و همگان موظف به عضویت در آن شوند. اما وجود این ساختارها بدون فراهم بودن اعتماد و هنجارهای مشوق همکاری و عمل جمعی، به تنهایی نمی تواند سرمایه اجتماعی را در آن جامعه تشکیل دهد. این موضوع در مورد ابعاد ذهنی سرمایه اجتماعی نیز صادق است. اگر امکانات ایجاد شبکه های تعامل در قالب انجمن های داوطلبانه نباشد، اعتماد و هنجارهای مشوق عمل جمعی، در ذهنیت افراد جامعه به شکل آرمانی غیر عملی، باقی خواهند ماند.

سرمایه اجتماعی و توسعه

پژوهش های زیادی به رابطه میان سرمایه اجتماعی و پیامدهای مثبت در حوزه ها و سطوح گوناگون اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و رفاهی توجه کرده اند. برای نمونه تحقیقات نشان داده اند که سرمایه اجتماعی با کارایی نهادی، افزایش سطح آموزش و رفاه کودکان، کاهش جنایت های خشن، کاهش نزاع و درگیری، برتری اقتصادی افراد، کاهش مرگ و میر، بهبود وضع سلامت، اساس خوشبختی و اعتماد به حکومت و شکل گیری تشکل های بهره برداری از زمین به صورت موفق و کارا رابطه مستقیم دارد (Brehm, 2006, Firouzabadi, 1997, Putnam, 2000). از سوی دیگر سرمایه اجتماعی با حاکمیت خوب و کارایی اقتصادی نیز رابطه مستقیمی دارد (Offe, 2002). همچنین سرمایه اجتماعی با تندرستی (وینستر، ۱۳۸۴) موفقیت پروژه های عمرانی (مرنیسی، ۱۳۸۴) و توسعه زمین مشترک و پتانسیل کنش جمعی در روستا (Krishna, 2002)، توسعه اقتصادی کشور (Loh, 2003)، تسهیل موفقیت کنش (Kerry, 2003)، توسعه محلی و ملی (Gerew, 2003)، کاهش مرگ و میر نوزادان و افزایش امید به زندگی (Hyatt, 2003). مشارکت مدنی و اجتماعی (Loflin, 2003) و همچنین رشد درآمد کشورها (Knack, 2002) رابطه مستقیم دارد. رابرت پاتنام (۱۳۸۰) را می توان از پیشگامانی دانست که به رابطه میان توسعه منطقه ای و سرمایه اجتماعی توجه کرده است. او در مطالعه خود درباره مناطق کشور ایتالیا دریافت سرمایه اجتماعی می توان اختلافات مناطق را از نظر توسعه اقتصادی و

«عملکرد حکومتی» [۱۰] توضیح دهد. از نظر پاتنام سرمایه اجتماعی به معنای ویژگی های سازمان اجتماعی مانند اعتماد، هنجارها و شبکه هاست که می تواند کارایی جامعه را با تسهیل کنش های هماهنگ بهبود بخشد. در حوزه مطالعات شهری نیز پاراگال، گلیگان و هوک (Grootaert, 2002, pp188-220) تاثیر سرمایه اجتماعی بر مشارکت مردم محله را در مدیریت جمع آوری ضایعات در مناطق مختلف شهر داکای بنگلادش بررسی کردند. آن ها بحث خود را با این دو پرسش محوری آغاز می کنند. که چرا برخی از جوامع سازماندهی بهتری برای تولید کالای عمومی دارند و کدام ویژگی های اجتماعی سبب تعامل و همکاری در بین همسایگان می شود؟ آن ها مشاهده کردند در برخی محلات شهر که جمع آوری به درستی صورت نمی گیرد، در آن ساکنان محلی با تشکیل گروهی داوطلب با بخش خصوصی برای جمع آوری زباله قرار داد بسته اند و نتایج موفقیت آمیزی را کسب کرده اند. در پاسخ به این پرسش که «چرا برخی محلات به این موفقیت دست یافته اند و محلات دیگر فاقد چنین اقدامات داوطلبانه و منافع ناشی از آن بوده اند؟» آن ها علت اصلی را سرمایه اجتماعی افراد این محلات می دانند، سرمایه ای که ناشی از تعاملات و نهادهای سنتی یا مرسوم، میراث و زمینه ارزشی، قومی یا دینی مشترک است.

این مرور نشان می دهد که می توان از مفهوم سرمایه اجتماعی به عنوان یک متغیر مهم برای تبیین تفاوت های اقتصادی و اجتماعی میان سطوح فضایی مختلف، استفاده کرد. انتخاب سطح تحلیل بستگی به موضوعی دارد که محقق انتخاب کرده است. این سطح می تواند شامل کشور، منطقه، شهر یا مناطق شهری باشد. توجه به رابطه میان سرمایه اجتماعی و سطوح تحلیل گوناگون در حال افزایش است بحثی را که آیر و همکاران (Iyer, 2005) و یا پاتنام (Putnam, 1993) با بررسی علل توسعه متفاوت میان مناطق مختلف ایتالیا در سال ۱۹۹۳ آغاز کردند، ابعاد جدیدی یافته است.

تعریف مفاهیم

در تعریف نظری، سرمایه اجتماعی لبه عنوان منبعی جهت «کنش جمعی» تلقی می گردد و این منبع علاوه بر آگاهی و توجه نسبت به امور عمومی اجتماعی - سیاسی (شناخت) یعنی آگاهی که موجب علاقمندی و دل نگرانی است، شامل هنجارهای اعتماد (اعتماد عمومی یا تعمیم یافته و اعتماد نهادی/مدنی)، هنجارها و یا رفتارهای معامله کتقابل (همیاری) که در درون شبکه های

اجتماعی عمل می کنند و عناصر ساختاری شبکه ها و مشارکت های رسمی و غیر رسمی می باشد. نتایج سرمایه اجتماعی در داخل شبکه شامل مجموعه ای از کنش های جمعی در اشکال و اندازه های مختلف است. بنابراین مجموعه عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی در این تحقیق در بعد شناختی و ذهنی، عبارتند از اعتماد عمومی، اعتماد نهادی و آگاهی و توجه به امور عمومی، سیاسی و یا اجتماعی و در بعد عینی، عبارتند از مشارکت رسمی، مشارکت غیر رسمی خیریه ای، مشارکت غیر رسمی مذهبی و مشارکت غیر رسمی همیارانه که مجموعاً هفت عنصر مفهومی سرمایه اجتماعی را شامل می گردند و میانگین نمره عناصر هفت گانه مذکور در نواحی، نمره سرمایه اجتماعی آن منطقه را تشکیل می دهد. در جدول زیر عمده ترین متغیرهای مورد نظر در متغیر وابسته سرمایه اجتماعی بررسی و تعریف عملیاتی شده اند.

مشارکت های خیریه ای مانند انواع کمک ها در جشن های نیکوکاری، عاطفه ها، تکریم ایتم، کمک به سالمندان، خیرات و میراث، کمک و صدقه به مستمندان و کمک به مردم آسیب گردید. مشارکت های مذهبی، شامل شرکت در انواع مراسم روضه، عزاداری و جشن و سرور و مجالس دینی در منزل و مسجد و مشارکت های همیارانه، شامل کمک به دوستان و همسایگان در یک سال گذشته در فعالیت هایی مانند گوش دادن به مسائل و مشکلات آنان، قرض دادن وسایل، کمک از طریق انجام کارهای کوچک مانند مراقبت از عضو خانواده، خرید و... پول قرض دادن، رفتن به عیادت بیماران و... بود. جالب این که این نوع مشارکت همیارانه بعد عملی و رفتاری هنجارهای همیارانه را شامل می گردد و در ایران بررسی ابعاد رفتاری از بررسی هنجارها ساده تر است، زیرا در بررسی هنجارهای معامله متقابل و همیاری معمولاً جوابها کلیشه ای بوده و خوب ها و خوب پاسخ داده می شود و بدها نیز طرد می شوند. بنابراین گویه های سنجش هنجارها همیاری در این تحقیق در سنجش این متغیر موفق نبودند، ولی در بعد رفتاری نتایج سنجش مثبت بود. عامل سوم در سرمایه اجتماعی شامل مشارکت های رسمی و آگاهی و توجه نسبت به امور عمومی سیاسی - اجتماعی می باشد و در مشارکت های رسمی میزان مشارکت پاسخگو در انواع فعالیت های انجمنی، صنفی و... بر اساس نوع فعالیت عادی، فعال و دارای مسئولیت مورد بررسی قرار گرفت و بر اساس عضویت و نوع آن در انواع تشکل های رسمی میزان مشارکت رسمی مورد سنجش قرار گرفت.

روش تحقیق

روش تحقیق در این مطالعه به صورت اسنادی و پیمایشی می باشد

جامعه آماری

مجموعه افراد ساکن منطقه ۵ شهر تهران با ضابطه سنی ۲۰ سال و بالاتر، جامعه آماری را تشکیل می دهند که با روش خوشه بندی متناسب با حجم تعداد ۵۰۰ نفر پاسخگو از نواحی هفت گانه منطقه ۵ تهران انتخاب شده اند.

روایی ابزار

استفاده از گویه ها و پرسش های متعدد، مساله روایی و اعتبار داده ها را مطرح می کند. در واقع تحلیل روایی پاسخگوی این پرسش است که آیا مقیاس های مربوطه برای سنجش این متغیرها از ثبات و پایداری کافی بهره مند است یا خیر؟ معمولاً در مطالعات اگر ضریب آلفای کرونباخ بیش از بین ۰/۵-۰/۶ باشد، اعتبار نسبی گویه ها و لذا مفهوم مورد نظر را تصدیق می کنند. در واقع، مقدار آلفای کرونباخ نشان گر انسجام درونی و همسازی داخلی گویه ها به شمار می رود و برای آگاهی و توجه، اعتماد عمومی، اعتماد نهادی، مشارکت همیارانه، مشارکت غیر رسمی مذهبی، مشارکت غیر رسمی خیریه ای و مشارکت غیر رسمی همیارانه به ترتیب ۰/۷۵، ۰/۹۱، ۰/۸۰، ۰/۶۲، ۰/۸۶، ۰/۹۱ می باشد.

یافته های تحقیق

این مطالعه بر اساس اطلاعات ۵۰۰ نفر پاسخگو از ۷ ناحیه منطقه ۵ تهران انجام شده است. از بین کلیه پاسخگویان ۲۷۰ نفر از پاسخگویان زن (۵۴ درصد) و ۲۳۰ نفر مرد (۴۶ درصد) بوده اند. دامنه تغییرات سن در جامعه آماری مورد بررسی بین ۲۰ تا ۸۸ سال بوده است. میانگین این توزیع سنی ۳۷/۲ سال و نشانه آن است که افراد جامعه آماری به طور متوسط ۳۷/۲ سال سن داشته اند. میانه سنی جامعه ۳۵ سال می باشد یعنی نیمی از جمعیت ۳۵ سال یا کمتر از آن سن دارند و نیم دیگر جمعیت ۳۵ سال یا بیش از آن سن دارند. نمای توزیع جمعیت که نشانگر بیشترین مشاهدات می باشد، برابر ۲۰ سال می باشد و به این معناست که فراوانی پاسخگویان ۲۰ ساله بیش از سایر پاسخگویان بوده است.

وضعیت عناصر سرمایه اجتماعی

از مجموع هفت عنصر سرمایه اجتماعی شامل آگاهی، اعتماد عمومی، اعتماد نهادی، مشارکت رسمی، مشارکت غیر رسمی خیریه ای، مشارکت غیر رسمی مذهبی و مشارکت غیر رسمی همیارانه است وضعیت به شرح ذیل می باشد.

آگاهی و توجه: میانگین پاسخ های صحیح به سوال ها ۴/۸۳ بوده است. و بیشترین فراوانی پاسخ ها نیز در بین کسانی بوده که نمره ۸ را کسب نموده اند. درصد نمره آگاهی پاسخگویان از ۰، ۲، ۴، ۶، ۸ به ترتیب ۹، ۱۹/۲، ۸/۸، ۲۳/۷، ۳۹/۳ درصد می باشد.

اعتماد عمومی: میانگین پاسخ ها حدود ۳/۶۳ بوده است که در قسمت متوسط می افتد و میانه پاسخ هانیز عدد ۴ بوده و بیشترین فراوانی نمره اعتماد عمومی عدد ۴ می باشد. درصد نمره اعتماد برای ۰، ۲، ۴، ۶ و ۸ به ترتیب ۱/۸، ۲۵، ۵۹/۶، ۱۰ و ۳/۶ درصد می باشد.

اعتماد نهادی: میانگین اعتماد نهادی ۴/۰۵ می باشد و میانه آن نیز ۴ است. در ضمن بیشترین فراوانی نمره اعتماد نهادی به کسانی که نمره ۴ دارند تعلق دارد. درصد پاسخگویان با نمره های ۰، ۲، ۴، ۶، ۸ به ترتیب ۲، ۲۲، ۴۸/۶، ۲۳، ۴/۴ درصد می باشد.

مشارکت رسمی: میانگین مشارکت در کل جامعه پاسخگویان ۲ بوده است و بسیار پایین می باشد و میانه و نمای مشارکت رسمی نیز صفر است. در ضمن ۵۳/۴ درصد جمعیت در هیچ مشارکت رسمی، حضور ندارند و درصد مشارکت های با نمره ۰، ۲، ۴، ۶، ۸ به ترتیب ۱۸/۲، ۱۲/۸، ۱۰/۴، ۵/۲ درصد می باشد.

مشارکت های غیر رسمی از یک طبقه بندی سه گانه برخوردار است و نوعاً فعالیت در این گونه مشارکت ها، همان گونه که از نامشان پیداست، به صورت رسمی صورت نمی گیرد و در این مطالعه به سه نوع خیریه ای، مذهبی و همیارانه تقسیم شده است.

مشارکت غیر رسمی خیریه ای: میانگین مشارکت خیریه ای در پاسخگویان ۴/۸ بوده است و میانه مشارکت غیر رسمی خیریه ای ۴ است و بیشترین فراوانی مشارکت غیر رسمی خیریه ای مربوط به امتیاز ۴ بوده است. درصد پاسخگویان بر اساس نمره مشارکت های غیر رسمی ۰، ۲، ۴، ۶، ۸ به ترتیب ۳/۸، ۲۰/۶، ۳۰/۴، ۲۶/۴، ۱۸/۸ درصد می باشد.

مشارکت غیر رسمی مذهبی: میانگین مشارکت های غیر رسمی خیریه ای نیز ۴/۷۴ می باشد و میانه آن ۴ است و بالاترین فراوانی حضور در مشارکت های فوق به امتیاز ۴ تعلق داشت. درصد

۴۰..... پژوهش نامه علوم اجتماعی، سال دوم، شماره اول، بهار ۱۳۸۷

پاسخگویان بر اساس نمره های مشارکتی آن ها ۰، ۲، ۴، ۶، ۸ به ترتیب ۲/۲، ۳/۲، ۴/۳، ۶۰/۰، ۷/۴، ۵/۲ درصد می باشد.

مشارکت غیر رسمی همیارانه: این مشارکت، بعد عملی هنجارهای همیارانه را شامل می گردد و سنجه دقیق تری نسبت به هنجار همیاری است. مشارکت غیررسمی همیارانه نیز از صفر تا ۸ می باشد و میانگین این مشارکت ۵/۲ بوده است و میانه آن ۶ می باشد و بالاترین فراوانی، در انجام همیاری به نمره ۶ اختصاص دارد. درصد پاسخگویان بر اساس نمره مشارکت آن ها، بسیار کم، کم، متوسط، زیاد، بسیار زیاد عبارت است از ۱۷، ۷، ۱۹/۲، ۳۲/۲، ۲۴/۶ درصد.

سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی، طبق مدل نظری بحث از میانگین مجموع نمره فرد در عناصر هفت گانه فوق یعنی آگاهی و توجه، اعتماد عمومی، اعتماد نهادی، مشارکت رسمی و مشارکت های غیر رسمی خیریه ای، مذهبی و همیارانه به دست آمده است و نمره آن از شماره ۰ تا ۸ می باشد. براساس نتایج تحقیق میانگین نمره سرمایه اجتماعی افراد ۴/۹۸ است و میانه آن نیز ۴ می باشد. درضمن بیشترین فراوانی نمره سرمایه اجتماعی افراد به نمره ۴ تعلق دارد.

جدول شماره (۱) توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب نمره سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
بسیار کم	-	-	-
کم	۴۲	۸/۴	۸/۴
متوسط	۲۸۸	۵۷/۶	۶۶
زیاد	۱۵۰	۳۰	۹۶
بسیار زیاد	۲۰	۴	۱۰۰
مجموع	۵۰۰	۱۰۰	

در جدول شماره ۲ نمره عناصر هفت گانه سرمایه اجتماعی و خود سرمایه اجتماعی کل به تفکیک نواحی آمده است.

بررسی ابعاد سرمایه اجتماعی و نقش آن در توسعه شهری ۴۱

جدول شماره (۲) میانگین نمره سرمایه اجتماعی و عناصر مفهومی آن به تفکیک نواحی

نواحی منطقه ۵	اعتماد عمومی	اعتماد نهادی	آگاهی و توجه	مشارکت رسمی	مشارکت غیر رسمی	مشارکت غیر رسمی خیریه ای	مشارکت غیر رسمی مذهبی	مشارکت غیر رسمی همیارانه	سرمایه اجتماعی
۱	۲/۹۵۲۱	۲/۹۶۵۸	۵/۰۱۱۱	۲/۱۲۴۵	۴/۵۶۳۱	۴/۷۵۸۶	۵/۷۴۵۸	۴/۰۰۷۳	
۲	۲/۵۵۲۵	۲/۸۱۲۵	۴/۷۵۰۱	۲/۲۵۳۱	۵/۰۵۱۲	۵/۶۵۲۳	۵/۳۲۰۰	۳/۹۰۶۳	
۳	۳/۰۳۲۰	۴/۸۷۴۵	۵/۲۱۰۱	۳/۴۸۲۱	۵/۱۵۰۷	۴/۸۷۲۱	۵/۵۵۴۱	۴/۲۷۰۲	
۴	۲/۶۰۵۲	۲/۵۷۴۸	۴/۷۵۱۴	۲/۲۸۵۶	۴/۷۱۲۰	۴/۸۹۲۳	۵/۹۲۱۰	۳/۹۳۸۲	
۵	۳/۴۱۵۸	۴/۶۵۱۲	۵/۲۱۵۱	۱/۳۱۰۲	۳/۰۵۱۲	۳/۰۰۸۰	۴/۰۰۱۲	۳/۳۰۰۷	
۶	۳/۸۲۶۱	۴/۶۸۹۵	۵/۴۸۶۳	۳/۳۰۲۱	۳/۸۰۰۰	۳/۴۱۸۵	۴/۰۰۰۰	۳/۹۴۵۶	
۷	۳/۱۰۲۷	۲/۳۲۱۵	۴/۸۱۵۲	۱/۱۷۲۱	۴/۱۵۸۴	۴/۱۲۱۲	۴/۸۹۹۹	۳/۴۱۸۳	

سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی-اجتماعی: با تقسیم نواحی ۷ گانه منطقه ۵ تهران به لحاظ وضعیت توسعه اقتصادی-اجتماعی بر اساس میانگین مجموع نمره هر ناحیه از حاصل جمع شاخص های پنج گانه نرخ اشتغال، هزینه ناخالص خانوار، اشتغال زنان، نسبت شاغلین به کل نرخ رشد خانوار در نواحی ۷ گانه شهر تهران، شاخص توسعه منطقه ۵ به دست آمده که بر اساس نمره شاخص توسعه یافتگی نواحی به پهنه بندی سه گانه توسعه ای منطقه ۵ تهران پرداخته شده است و نواحی ۷ گانه منطقه ۵ تهران را در سه پهنه توسعه ای پایین (ناحیه ۲)، متوسط (ناحیه ۱، ۳، ۴، ۵، ۷) و بالا (ناحیه ۶) تقسیم نمودیم و با بهره گیری از «تجزیه واریانس یک طرفه» به این نتیجه رسیدیم که سرمایه اجتماعی در نواحی توسعه ای بالا به طور معناداری از نواحی متوسط و پایین بیشتر است. این یافته وجود رابطه مثبت میان سرمایه اجتماعی و توسعه یافتگی را در سطح نواحی منطقه ۵ شهر تهران نشان می دهد.

در بین عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی، اعتماد نهادی و مشارکت های غیر رسمی خیریه ای در هیچ یک از پهنه های توسعه ای سه گانه مذکور تفاوت معناداری ندارند. با این وجود اعتماد عمومی در نواحی توسعه ای پایین به طور معناداری از نواحی متوسط و بالا کمتر می باشد. این یافته نیز می تواند مویذ چارچوب نظری تحقیق مبنی بر اهمیت توجه به انواع سرمایه اجتماعی و سودمندی نوع برون گروهی آن برای توسعه شهری باشد. به عبارت دیگر توانایی اعتماد و همکاری با دیگرانی که عضو گروه های دیگری غیر از گروه اصلی شخص هستند، دستیابی به سودمندی های ناشی از سرمایه اجتماعی همانند اطلاعات، فرصت های شغلی و دسترسی به افراد

مهم در سازمان ها و نهادهای اداری را تسهیل می کند. در مقابل میزان پایین سرمایه اجتماعی بین گروهی که در این تحقیق در قالب اعتماد عمومی پایین بررسی شده، می تواند موجب انزوای اجتماعی و غلبه چرخه فقر و توسعه نیافتگی بر منطقه شهری شود.

آگاهی و توجه نیز به عنوان یکی از عناصر مهم سرمایه اجتماعی در نواحی در سطح توسعه ای پایین، به طور معناداری از نواحی متوسط و بالا کمتر می باشد. این یافته نشان می دهد که ساکنان نواحی کمتر توسعه یافته با علاقه کمتری امور عمومی جامعه را دنبال می کنند. امری که موجب می شود تا آن ها اطلاعات کمتری نسبت به جریان امور داشته و نتوانند به اندازه کافی از فرصتهایی که جامعه برای ترقی و پیشرفت ایجاد می کند، استفاده بکنند.

در مقایسه با نواحی توسعه ای متوسط و پایین، میزان مشارکت رسمی در نواحی توسعه ای بالا به طور معناداری بیشتر است. به عبارت دیگر کسانی که در نواحی توسعه یافته زندگی می کنند فعالیت بیشتری را در نهادهای رسمی مشارکتی، مانند سازمان های غیر دولتی و اتحادیه ها داشته اند. این یافته نشان می دهد که این افراد می توانند با بهره گیری از سرمایه اجتماعی به پی گیری خواسته و منافع خود با تشکیل گروه های داوطلبانه جمعی، اقدام کنند، راهبردی که امکان موفقیت آن در مقایسه با اقدامات فردی پراکنده بسیار بیشتر است. اما در مقایسه با آنان، ساکنان نواحی کمتر توسعه یافته توانایی کمتری در تشکیل انجمن های رسمی داشته اند و به همین سبب فاقد ابزارهای پی گیری و تحقق خواسته ها و مطالبات خود به طور موثر می باشند. این تفاوت می تواند تبیین گر تمایلات سیاسی و اجتماعی ساکنان نواحی فقیر شهری باشد که عموماً به دلیل سازمان نیافتگی تخصصی و صنفی، مجذوب شعارهای عام و پوپولیستی می شوند و می توانند اهداف مطلوبی برای آن دسته از گروه های سیاسی باشند که منافع خود را رد قالب طرح آن شعارها دنبال کنند. این موضوع، مورد تایید یافته دیگر این مقاله، یعنی بالاتر بودن میزان مشارکت غیر رسمی مذهبی در نواحی کمتر توسعه یافته نسبت به سایر نواحی می باشد. در نبود سازوکارهای ایجاد کنش های جمعی تخصصی و حرفه ای، ایجاد کنش جمعی بیشتر از سوی نهادهای عام جامعه مانند نهاد مذهب، امکان پذیر است و این نهاد است که توانایی بسیج و هدایت توده های محروم از سازوکارهای رسمی کنش جمعی را بر عهده دارد. از سوی دیگر، این وضعیت بیان گر توان نهادهای مذهبی در پی گیری اهداف توسعه ای برای نواحی کمتر توسعه یافته است. اگر تنها

بررسی ابعاد سرمایه اجتماعی و نقش آن در توسعه شهری..... ۴۳

امکان ایجاد کنش جمعی از طریق نهاد مذهب است. آن گاه کارگزاران توسعه محلی و برنامه ریزان شهری باید در سیاست ها و برنامه های خود به این منبع اجتماعی در نواحیکمتر توسعه یافته، توجه ویژه داشته باشند.

جدول شماره (۳) تجزیه واریانس یک طرفه سرمایه اجتماعی بر اساس سطح توسعه یافتگی نواحی

مقادیری	خطای استاندارد	اختلاف میانگین		
۰/۲۹	۰/۶۵۲۴	-۱۸۹۲۳	پایین متوسط	اعتماد عمومی
۰/۳۹	۰/۶۲۳۴۱	-۱۸۹۲۵	بالا	
۰/۳۲	۰/۸۱۰۱	-۱۶۶۸۸	متوسط پایین	
۰/۶۵	۰/۷۱۱۱	۰/۱۲۵	بالا	اعتماد نهادی
۰/۴۱	۰/۶۶۵۸	۱/۶۲۱	پایین متوسط	
۰/۸۹۵	۰/۶۹۸۰	-۰/۰۵۱	بالا	
۰/۶۶	۰/۹۹۰۰	۱/۲۸۸	پایین متوسط	آگاهی و توجه
۰/۹۵۶	۰/۹۸۶۹	۰/۰۲۲	بالا	
۰/۱۴۵	۰/۰۸۰۱	-۰/۱۲۵۱	متوسط پایین	
۰/۷۱	۰/۰۸۲۵	-۰/۱۲۸	بالا	مشارکت رسمی
۰/۸۹۵	۰/۰۸۵۴	-۰/۰۸۵۴	پایین متوسط	
۰/۱۸۲	۰/۰۸۰۶۵	۰/۰۱۲۵۷	بالا	
۰/۰۶	۰/۸۱۱۲	-۰/۳۷۰۸	پایین متوسط	مشارکت غیر رسمی خیریه ای
۰/۱۴	۰/۸۴۲۱	-۰/۴۵۰۲	بالا	
۰/۰۶	۰/۱۵۴۱	۰/۴۸۲۱	پایین متوسط	
۰/۸۲۶	۰/۶۴۲۱	۰/۴۲۱	بالا	مشارکت غیر رسمی مذهبی
۰/۱۲	۰/۱۷۴۵۰	۰/۴۵۱۲	پایین متوسط	
۰/۷۰۰	۰/۱۵۲۱۴	-۰/۳۴۲۱	بالا	
۰/۵۲۱	۰/۱۶۴۱	-۰/۱۱۲۱	پایین متوسط	مشارکت غیر رسمی همیارانه
۰/۰۲	۰/۱۵۲۱۳	-۰/۴۹۸۵	بالا	
۰/۵۱۲	۰/۱۶۵۲۱	-۰/۱۱۲۱	پایین متوسط	
۰/۰۷	۰/۱۴۸۵۰	-۰/۳۷۸۹	بالا	سرمایه اجتماعی
۰/۰۲	۰/۱۶۰۰	۰/۴۹۲۱	پایین متوسط	
۰/۰۸	۰/۱۴۵۶۱	۰/۳۷۹۸	بالا	
۰/۶۵	۰/۱۳۸۱	۰/۵۲۱	پایین متوسط	سرمایه اجتماعی
۰/۶۹۸	۰/۱۴۲۱	۰/۴۲۳	بالا	
۰/۵۷	۰/۱۴۲۰	-۰/۱۶۵۱	پایین متوسط	
۰/۲۱	۰/۱۳۰۱	-۰/۱۸۹۵	بالا	سرمایه اجتماعی
۰/۶۲	۰/۱۳۵۴	-۰/۰۵۴۱	پایین متوسط	
۰/۶۵	۰/۱۲۴۱	۰/۱۲۱	بالا	
۰/۸۵	۰/۱۳۱۱	۰/۵۶۴	پایین متوسط	سرمایه اجتماعی
۰/۱۳	۰/۱۴۸۱	۰/۳۷۰	بالا	
۰/۸۴	۰/۱۵۴۱	-۰/۲۶۶۱	پایین متوسط	
۰/۳۳	۰/۱۲۹۰	۰/۱۴۵	بالا	سرمایه اجتماعی
۰/۱۳	۰/۱۵۴۲۱	-۰/۳۸۹۵	پایین متوسط	
۰/۳۳	۰/۱۸۵۲۴	-۰/۱۸۹۵	بالا	
۰/۲۱	۰/۱۵۴۱۰	۰/۴۸۹	پایین متوسط	سرمایه اجتماعی
۰/۲۰	۰/۱۳۸۸۴	-۰/۲۶۸۸	بالا	
۰/۴۱	۰/۱۳۲۱	-۰/۱۴۸۷	پایین متوسط	
۰/۰۰	۰/۱۴۵۲	-۰/۵۶۹۵	بالا	سرمایه اجتماعی
۰/۲۱	۰/۱۳۸۹	۰/۳۵۲۱	پایین متوسط	
۰/۰۰	۰/۱۴۵۷	۰/۴۵۶۲	بالا	
۰/۸۹۵	۰/۰۶۵۲۱	۰/۰۶۹۹	پایین متوسط	سرمایه اجتماعی
۰/۰۸	۰/۰۵۴۱	-۰/۹۱۰	بالا	
۰/۱۵	۰/۰۸۵۱	-۰/۷۸۴۱	پایین متوسط	
۰/۰۲	۰/۰۹۵۴۲	-۰/۱۸۲۱۰	بالا	سرمایه اجتماعی
۰/۰۸	۰/۰۶۸۵۴	۰/۱۸۰۱	پایین متوسط	
۰/۰۲	۰/۰۶۲۵۲	۰/۱۸۴۵	بالا	

بحث و نتیجه گیری

سرمایه اجتماعی در سال های اخیر یکی از مهم ترین متغیرهای تبیین کننده سطح توسعه و رفاه جوامع و توسعه محلی در سطوح گوناگون بوده و مورد توجه خاص سیاست گذاران و برنامه ریزان بوده است. به زعم پاتنام منابع سرمایه اجتماعی مانند اعتماد، هنجارها و شبکه ها معمولاً خود تقویت کننده و خود افزایش دهنده هستند دور باز تولید کننده فضایل، به تعادل جمعی منجر می شود. برعکس، فقدان این ویژگی ها در جوامع غیر مدنی نیز خصیلتی خود تقویت کننده دارد. عهد شکنی، بی اعتمادی، فریب و حيله، بهره کشی، انزوای بی نظمی و رکود یکدیگر را در یک جو خفقان آور دورهای باطل تشدید می کنند. پاتنام در بحث تقدم و تاخر سه عامل مذکور که منابع سرمایه اجتماعی را می سازد معتقد است «اعتماد اجتماعی، هنجارهای معامله متقابل، شبکه های مشارکت مدنی و همکاری موفقیت آمیز متقابلاً یکدیگر را تقویت می کنند. وجود نهاد های همکاری جویانه کارآمد مستلزم مهارت ها اعتماد بین اشخاص می باشد اما آن مهارت ها و این اعتماد نیز به نوبه خود به وسیله همکاری سازمان یافته تلقین و تقویت می شوند. هنجارها و شبکه های مشارکت مدنی رفاه اقتصادی - اجتماعی کمک می نمایند و به نوبه خود نیز توسط این رفاه تقویت می شوند» (پاتنام، ۱۳۸۰، ص ۳۶۰۹). پاتنام به یک نوع «تحلیل تعادلی» به جای تحلیل خطی در رابطه ان سه عنصر با یکدیگر معتقد است.

در این تحقیق رابطه سرمایه اجتماعی و وضعیت توسعه اقتصادی - اجتماعی منطقه ۵ شهر تهران نیز بر همین اساس مطالعه شده است. در این مطالعه، رابطه مثبت میان سرمایه اجتماعی و توسعه یافتگی مورد تایید قرار گرفت. با این وجود برخی تفاوت ها در انواع سرمایه اجتماعی در نواحی قابل توجه بود. برای نمونه سرمایه اجتماعی اتصالی یا برون گروهی در نواحی توسعه یافته تر نسبت به نواحی کمتر توسعه یافته، بیشتر بود. همچنین نتایج نشان داد که سازوکارهای انجام کنش جمعی در نواحی با یکدیگر تفاوت دارد. در حالی که نواحی توسعه یافته تر از سازوکارهای رسمی برای این منظور استفاده می کنند، در نواحی کمتر توسعه یافته انجام کنش جمعی نیازمند نهاد های اجتماعی غیر رسمی است که بالاتر بودن میزان مشارکت های غیر رسمی مذهبی در این نواحی گواهی بر این موضوع است. در مجموع مطالعه بیان می کند که در تدوین سیاست ها و برنامه های شهری باید به نقش و تاثیر عوامل اجتماعی توجه کرد. از این رو انزوای اجتماعی نواحی شهری و میزان کمتر اعتماد برون گروهی آن ها می تواند به منزله هشدار برای سلامتی و پایداری شهر

تلقی شود. همچنین در سایت ها و برنامه های جلب مشارکت شهروندان باید به سازوکارهای مولد کنش جمعی و تفاوت میان آن ها بر اساس توسعه یافتگی نواحی توجه داشت. در نواحی توسعه یافته می توان بیشتر از سازوکارهای رسمی در قالب انجمن ها و تشکل ها، استفاده کرد. اما در نواحی کمتر توسعه یافته و محروم باید از توان نهادهای مذهبی برای این منظور بهره گرفت. اهمیت عوامل جامعه شناختی در موضوعات شهری، توجه بیشتر به مطالعات جامعه شناختی را برای سیاست گذاری و برنامه ریزی بهتر در جهت توسعه نواحی شهری، ضروری می سازد.

در این پژوهش بین مشارکت های رسمی و غیررسمی همبستگی های معناداری ملاحظه شد و این موضوع لزوم توجه به عرصه های عمومی این دو نوع مشارکت را در جهت تقویت یکدیگر ضروری می سازد. ضمن این که مشارکت های غیر رسمی خیریه ای و اعتماد نهادی در منطقه به لحاظ توسعه یافته متفاوت اختلاف معناداری نداشت سایر عناصر سرمایه اجتماعی بر اساس سطح توسعه نواحی به طور معناداری از میزان بالاتری برخوردار بود و فقط مشارکت های غیر رسمی مذهبی در نواحی کمتر توسعه یافته به گونه معناداری بیشتر بود که می توان از بستر و حوزه عمومی نهادهای مذهبی در جهت رشد و تقویت سایر انواع مشارکت های رسمی و غیر رسمی و اعتماد عمومی در نواحی کمتر توسعه یافته بهره جست.

پی نوشت ها

1- Robert Putnam	6- Jane Jacob
2- James Coleman	7- Glan Loary
3- Francis Fukuyama	8- Ivan Light
4- Social Capital	9- Kuhan & Prousak
5- Pier Bourdieu	10- Government Performance

منابع

- کلن، جیمز (۱۳۷۷). **بنیادهای نظریه اجتماعی**. ترجمه منوچهر صبوری. چاپ اول. تهران: نشر نی، الوانی، سید مهدی (۱۳۷۸). سرمایه اجتماعی. تدبیر سال دهم - شماره ۱۰۰ - بهمن ، الوانی، سید مهدی (۱۳۸۰). **گفتارهایی در فلسفه تئوریهای سازمان دولتی**. تهران: انتشارات صفار، علوی، سید بابک (۱۳۸۰). سرمایه اجتماعی. تدبیر سال دوازدهم. شماره ۱۱۶ - مهر ۱۳۸۰. امیر کافی، مهدی (۱۳۸۰). اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن. **مجله نمایه پژوهش**. شماره ۱۸، سال پنجم، تابستان ۱۳۸۰.
- شارع پور، محمود (۱۳۸۰). فرمایش سرمایه اجتماعی و پیامدهای آن. **نامه انجمن جامعه شناسی ایران**. شماره ۳، علاقمند، مهدی (۱۳۸۴). «درآمدی بر سرمایه اجتماعی» **ماهنامه فصل نو**.

۴۶..... پژوهش نامه علوم اجتماعی، سال دوم، شماره اول، بهار ۱۳۸۷

- حجاریان، سعید(۱۳۸۳). «اعتماد بزرگترین سرمایه اجتماعی». **نشریه فرهنگ آشتی**.
- تاجبخش، کیان(۱۳۸۴). **سرمایه اجتماعی: اعتقاد، دموکراسی و توسعه**. تهران: شیرازه، چاپ اول، ۱۳۸۴.
- توسلی، غلام عباس (۱۳۷۱). **نظریه‌های جامعه‌شناسی**. تهران: انتشارات سمت،
- پروساک، لارنس و دان کوهن(۱۳۸۰). «سرمایه گذاری بر سرمایه اجتماعی» ترجمه عبدالرضا رضایی نژاد. **ماهنامه گزیده مدیریت**. شماره ۱۱،
- بهرامی، فردین (بی تا). «ابعاد بیرونی سرمایه اجتماعی» **نسیم البرز**. شماره ۳۱۰.
- بیکر، وین(۱۳۲۲). **مدیریت و سرمایه اجتماعی**. ترجمه سید مهدی الوانی و محمد رضا ربیعی. تهران: سازمان مدیریت صنعتی، چاپ اول،
- پاتنام، رابرت(۱۳۸۰). **دموکراسی و ستهای مدرن**. ترجمه محمد تقی دلفروز. تهران: انتشارات سلام، چاپ اول،
- اصفهانی، مینا(۱۳۸۰). «بررسی نقش مدیران فرهنگی در حفظ و ارتقاء سرمایه اجتماعی» پایان نامه کارشناسی ارشد علوم تحقیقات.
- شاه حسینی، ماهرو(۱۳۸۲). «مطالعه و بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی در عملکرد انجمن‌های اعتبار گردش زنان» پایان نامه کارشناسی ارشد واحد علوم تحقیقات.
- سیمی، محمد هادی(۱۳۸۰). «سرمایه اجتماعی سازمانی» پایان نامه کارشناسی ارشد واحد علوم تحقیقات.
- فیروز آبادی، سید احمد(۱۳۸۴). «بررسی سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن». پایان نامه دکتری دانشگاه تهران.
- فوکویاما، فرانسیس(۱۳۷۹). پایان نظم. ترجمه غلام عباس توسلی. تهران: نشر جامعه ایرانیان،
- شیروانی جوزانی، علیرضا(۱۳۸۲). «تأثیر عملکرد سازمانهای بخش دولتی بر سرمایه اجتماعی». پایان نامه دکتری واحد علوم تحقیقات.
- ایمانی جاجرس، حسین(۱۳۸۰). «سرمایه اجتماعی و مدیریت شهری». **فصلنامه مدیریت شهری**. شماره ۷،

- Bourdieu P. (1985). **The Forms of Capital**. In Handbook of theory and Research for the Sociology of Education. (ed.) JG Richardson. New York:Greenwood,
- Fukuyama. Francis. (1995). **Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity**. New York: Free Press,
- Glaeser. Edward L. (2001). **The Formation of Social Capital. Organization for Economic Co-operation and Development**. available at:
- Granovetter M. (1973). "The Strength of Weak Ties". **American Journal of Sociology** 78.
- _____ (1985). "Economic Action. Social Structure. and Embeddedness". **American Journal of Sociology** 91.
- Grewe. Nicole Renay. (2003). **Social Capital and Local Development: An Exploration of Three Forms of Community-based Social Capital (Iowa)**.
- Grootaert. C & Bastelaer.T. (2002). **The Role of Social Capital in Development**. Cambridge Univ. Press,

- Iowa State University. Grootaert. C and Bastelaer.T. (2002). **The Role of Social Capital in Development**. Cambridge Univ: Press,
- Hyatt. Raymond Russell. (2003). **Social Capital. Inequality. and Well-being in the International Neighborhood**. Brown University,
- Iyer S.. Kiston M. & Toh B. (2005). **Social Capital. Economic Growth and Regional Development**. Regional Studies 39.
- Kerry Ann. Agnitsch. (2003). **Locating Community Social Capital: A study of Social Networks and Community Action**. Iowa State University,
- Knack. S. (2002). **Social Capital. Growth and Poverty: a Survey of Cross Country Evidence**. In
- Krishna. A & Uphoff. N. (2002). **Mapping and Measuring Social Capital through Assesment of Collective Action to Conserve and Develop**

